

Barokkens kvindehuer:

Huerne hos tre medlemmer af slægten Bacher i Næstved

Dorothy Jones

Fig. 1
Epitafium i Vordingborg kirke, ca. 1640 over borgmester Erik Nielsen og hans hustru Karen Hansdatter, der døde året før. Foto: Camilla Luise Dahl.

I 1500-tallet begyndte kvinderne hos overklassen at erstatte middelalderens hvide hovedduge med huer. Nærmere betegnet to huer, nemlig under- og overhue. Af det gamle hovedlin blev der ikke andet tilbage end en smal strimmel stof, ofte placeret under eller langs kanten af den underste hue.¹

Underhuen var typisk af hvidt hørlærred, mens overhuerne kunne være af farvet stof og smukt pyntet med perler, ædelsten og guld. Man kender til dem fra de fine malerier af adelsfruer som Birgitte Gøye, Dorthe Lange og Birgitte Rosensparre.²

Det varede ikke længe, før de nye modeluner smittede af på det bedre borgerskab, mens almuen fortsatte lang tid endnu med at bære deres mere gammeldags hovedduge. Med 1600-tallet er huen en uundværlig hovedbeklædning for de fleste kvinder. Det var ikke usædvanligt, at de nyeste moder og trends blev taget op af adelens fruer først, dernæst af det bedre borgerskab og slutteligt blandt de lavere stænder. Den samtidige professor Lauremberg skrev i 1652 et skæmtedigt om fænomenet "*Så snart at adlen gæv en mode ny monn' have, Straks må hver borgerske sig og derefter abe.*"³

Til det bedre borgerskab hørte også præstefruerne. Og de var hurtigt med på bølgen. Rundt om i epitafierne i de danske kirker, ser vi præstefruerne i al deres pragt. Og igennem dem kan vi følge udviklingen i huemoderne. 1600-tallet var også perioden, hvor nogle af præstefamilierne begyndte at indgifte sig i adelen på Sjælland, og disse præstefruer hørte altså til blandt det man vil definere som den absolutte overklasse. Elementer, der også afspejler sig i den måde, hvorpå de lod sig afbilde -og ikke mindst i hvad.

Et epitafium (græsk: 'Epi tafos' = over graven) er et billede af f.eks. en af kirkens velgørere, ofte indrammet af smukke og prangende billedskærearbejder. På dansk kaldes disse også mindetavler. I 1576 havde adelen fået forbud mod at efterligne kongens fritstående stenskulpturer, når de

¹ Lorentzen: 1977.

² Lindahl: 1972, s. 83-85, Troels-Lund: 1964, bog. 4: Klædedragt..

³ Frøsig: 1972, s. 86.

oprettede gravmæler. I stedet måtte der hænges mindetavler op - epitafier - på kirkevæggen. Nogle adelige havde råd til epitafier af sten, mens borgerskabet måtte nøjes med epitafier af træ. I starten afbildedes religiøse motiver eller blot våben hvis man var adelig, men efter år 1600 gled disse motiver gradvist i baggrunden og blev erstattet af personportrætter. På epitafierne afbildedes giveren og dennes familie, dvs. hustru og børn. Både tidligere hustruer og børn, der var døde, før epitafiet blev lavet, blev føjet ind ved mandens side. Under billedet var indskrevet afdødes navn, navne på ægtefæller og børn sammen med et indflettet bibelcitater. Epitafierne var betalt af giveren og sat op til erindring om denne. Under tiden er der en sammenhæng med epitafier og begravelser i selve kirken, som var en almindelig begravelsesform for særligt rige, fornemme og betydningsfulde mennesker - i modsætning til begravelserne på kirkegården.⁴

Fig. 2 Epitafium i Landet kirke, Adelsfrue Anne Hansdatter Wittorp, f. 1588. Foto: Ane Krogh Nielsen fra www.gravstenoepitafier.dk.

Barokkens kvindehuer

Om barokkens afbildede konehuer kan man generelt sige, at de tidligste har en ganske enkel hvid hue, ofte to over hinanden (Fig. 1). Den hvide hue var måske en reminiscens af middelalderens dug, der nu foldes omkring hovedet som en fyldig hue.⁵ Huer af denne type kendes også fra malerier af tyske borgerkvinder i 1500-tallet, og her blev huernes stil og snit særegne fra region til region.⁶ I Flandern og Nederlandene ses i gengivelser af borgerkvinder fra 1500-tallets anden halvdel, hvide, stivede huer med rundede "ører" eller "vinger" af samme type som dem, der ses i Danmark i den første halvdel af 1600-tallet.⁷ De flamske og nedelandske ses ofte en lille fin kniplingskant under den hvide hue, et eksempel på en sådan ses f.eks. også i et epitafium i Køge kirke fra begyndelsen af 1600-årene.⁸ I store træk var de danske huer tilsyneladende mere eller mindre identiske - eller i al fald kraftigt inspireret af - de borgermoder, der ses i Tyskland og Nederlandene i 15- og 1600-tallet.

Efter de hvide huers storhedstid, ses omkring 1660 ofte en glat hvid underhue og derover en overhue i sort, overhuen er nærmest blot en lille sort markering over den hvide hue. Skønt der kunne være mindre regionale forskelle på hovedtøjerne, så er det alligevel forbløffende, hvor ens de moderigtige huer er overalt på Sjælland og Øerne.⁹ De markant forskellige "egnshovedtøjer" hos almuen hører en senere periode til - i modedragten var de derimod af den type som dikteredes ovenfra fra adelens moder. (Fig. 2)

I 1660'erne begyndte overhuen at få større opmærksomhed, og nu så man begyndelsen på den større sorte overhue, der næsten helt dækker den hvide. Overhuen har ofte form som en

⁴ Danmarks kirker.

⁵ Dahl: in print.

⁶ Nienholdt: 1928, s. 104-106 og Nienholdt: 1934, s. 277ff. Jeg takker Camilla Luise Dahl for disse referencer.

⁷ Andersson: URL.

⁸ Epitafium over ukendt familie, ca. 1640.

⁹ Tilsvarende findes i Jylland, f.eks. i epitafium i Århus Domkirke, kannik Svend Hansen (d. 1658) og hustru. Frøsig Dalgaard: 1994, fig. 43.

Fig. 3 Epitafium, Sct. Knuds kirke Odense. 1674. Stiftsskriver Rasmus Andersen, d. 1675 og hans kone Maria Sophia Christophersdatter Bring, d. 1674. Foto: Dorothy Jones & Erik Fjordside.

Fig. 4 Epitafium i Næstved Sct. Peders kirke, 1660 over rådmand og købmand Rasmus Christensen med sine fire koner, Maren Jenshøllændersdatter, Maren Rasmusdatter Bacher, Susanne Henriksdatter, Maren Torkelsdatter Brandt samt børn. Foto: Dorothy Jones & Erik Fjordside.

¹⁰ Et epitafium over en præstekone i Keldby kirke viser eksempel på en sådan hue, her er huen helt overstrøet med krus og ligner på afstand en rigtig paryk.

¹¹ Eksempel på dette kan f.eks. ses på et epitafium i Kirke Helsingø kirke

stor barethue, mens underhuen er en lille, glat "kyse".

I 1670'ernes gengivelser er det tydeligt, at kvindehuerne begyndte at finde inspiration i mandshovedbeklædningerne. Mændene var begyndt at bære paryk og fik dermed en større hovedsilhuet. Kvindernes hovedsæt begyndte herefter at tage form efter mændenes. Overhuen øgedes tydeligt i størrelse. Som en ekstra detalje, ser man, at mellemrummet mellem over- og underhue begyndte at fyldes ud på opfindsom vis i denne tid. Underhuen blev udstyret med flere rækker krus, der efterabede mændenes krøllede parykker. (Fig. 3.) Denne detalje udvikledes til et helt eget modelune.

Den krusede hue fik snart udseende som egentlige parykker, de fulgte også formen og faconen på mændenes ditto.¹⁰ Mod slutningen af 1600-tallet var mændenes hår blevet højere - mod de brede krøllede parykker tidligere. Fylde blev lagt omkring issen og "byttet op" omkring toppen af hovedet.

Som før fulgte kvindehuerne med de nye strømninger. Huerne blev udstyret med adskillige, høje lag krus og flæser, så der ragede i højden. Disse hovedkrus blev ofte kombineret med den såkaldte *fontagne*, en art håropsats, der netop ved denne tid var blevet populær i Frankrig og England.¹¹

Fig. 5
Epitafium i Næstved Sct. Peders kirke, 1674 over rådmand og købmand Hans Hornemann med sine to koner Abele Pedersdatter Friis og Christenze Rasmusdatter Bacher samt deres børn.
Foto: Dorothy Jones & Erik Fjordside.

Bacher-fruerne

Et godt indtryk af huernes forskellige udviklingstrin får vi blandt andet ved at følge flere kvinder i samme familie, f.eks. flere kvinder gift med een og samme mand, og hvoraf konerne ofte optræder side om side i epitafierne. Vi kan også i enkelte tilfælde følge kvinder af een og samme slægt i forskellige epitafier. Et eksempel er slægten Bacher fra Næstved. Bacher-kvinderne tilhørte en velstående præsteslægt fra Næstved, og vi er så heldige at kunne følge flere af kvinderne i perioden ca. 1660 - 80. Det særligt interessante ved Bacher-kvinderne er, at vi har lejlighed til at se fire kvindelige medlemmer af én og samme slægt på forskellige epitafier. Der er altså ikke tale om hverken store geografiske eller standsmæssige skel mellem disse kvinder. Når vi betragter deres forskellige huer, har vi dermed god grund til at antage at forskellene skyldes modernes skift i perioden og ikke variationer baseret på forskelle i stand og status.

Den første Bacher-frue vi møder i epitafierne, er Maren Rasmusdatter Bacher. Hun optræder i et epitafium i Næstved sct. Peders kirke fra ca. 1660. Epitafiet gengiver rådmand og købmand Rasmus Christensen med sine fire koner og børn. Konerne er: 1. Maren Jenshøllændersdatter d. 1642, 2. Maren Rasmusdatter Bacher d. 1653, 3. Susanne Henriksdatter (dødsår ukendt, før 1660) og 4. Maren Torkelsdatter Brandt (dødsår ukendt, efter 1660). (Fig. 4)

Maren Bacher var søster til Hans Rasmussen Bacher, præst til Herlufmagle kirke og senere provst og præst til Sct. Peders kirke, Næstved, og til Christenze Rasmusdatter Bacher.

Det er tydeligt, at de fire kvinders hovedtøj og dragt har visse forskellige smådetaljer. En af grundene var, at man ofte portrætterede afdøde med de dragter, der blev anvendt - eller

Fig. 6
Epitafium i Holmens kirke over Magister Niels Christensen Spend, Sognepræst og Provst for Holmens Provsti med sin Hustru Anna Lauritzdatter med voksne børn inklusiv Sophie Amalie. Foto: Dorothy Jones & Erik Fjordside.

Fig. 7 Epitafium Herlufmagle kirke. 1677-1678. Barbara Bacher med sine to mænd Jens Nielsen Spend d.1676 og Ludvig Henriksen Pontoppidan f. 1648, d. 1706 samt børn. Foto: Jens Olsen, Næstved Museum.

var moderne om man vil - på det tidspunkt de døde. De tre første koner bærer diminutive huer, nærmest blot en markering af en hue, der efterlader håret synligt. De to første bærer de to hvide lærredshuer, smukt stivet til at stå i en bue omkring baghovedet, mens den tredje kone har fået en sort hue over underhuen. Formen er den samme som de to foregående koners. Med den fjerde kone ser man midt-1650'ernes nye mode med at tildække håret helt. Underhuen er nu større og dækker hele håret, mens overhuen endnu blot er en lille markering. Også andre detaljer i dragten kan ses, kraver og halsudskæringerne er forskellige og de to sidste koner har fået "halsguld".

Den næste Bacher-frue vi støder på er ovennævnte Maren Rasmusdatter Bachers søster, Christenze Rasmusdatter Bacher. Epitafiet, der ligeledes findes i Næstved Sct. Peders Kirke, gengiver

rådmand og købmand Hans Hornemann med sine to koner og børn. Epitafiet er malet i 1674. De to koner er: 1. Abele Pedersdatter Friis f. 1597 d.1654 og 2. Christenze Rasmusdatter Bacher f. 1636 d.1698. (Fig. 5)

Den første kone bærer den hovedbeklædning, der var gængs fra midten af 1650'erne; den hvide underhue, der helt dækker håret og den lille sorte overhue. Med den anden kone Christenze derimod springer vi flere år frem i tiden og ser 1670'ernes enorme overhuer. Overhuerne er da blevet store, baretagtige, bløde overhuer.

Vi ser også en anden ændring, det ugenomsigtige, solide lærred, der almindeligvis ses til kraver og hovedtøjer i førstedel af 1600-tallet, er udskiftet med fint, transparent lærredsdug. Den høje spidse krave - en reminiscens af fordums pibekraver, er udskiftet med den nye flade krave.

Broderen til Maren og Christenze, Hans Rasmussen Bacher, fik en datter (Barbara) som giftede sig ind i den sjællandske præsteslægt Spend. Et epitafium i Holmens Kirke, fra 1664, viser Barbara Bachers svigermor og svigerinde:

Anne Lauritzdatter, gift med sognepræst og provst Mag. Niels Christensen Spend. d. 1669 og Sophie Amalie Spend f. 1635 d. 1681. Begge kvinder bærer 1660'ernes hovedtøj. Underhuerne er af fint tyndt næsten transparent stof, moderen bærer to hvide huer over hinanden og kun den ene synes gennemsigtig. Overhuen er endnu moderat i størrelse - langt fra den, der bæres af Christenze. Datteren derimod bærer en noget større overhue end moderen, og underhuen har fået mere fylde ved siderne, næsten som et første skridt mode de senere krus. (Fig. 6)

Den næste Bacher-frue vi støder på, er Barbara Hansdatter Bacher f. 1646 (fig. 7). Hun var præstefrue i Herlufmagle og gift første gang med mag. Jens Nielsen Spend d. 1676 og anden gang med hans efterfølger i embedet, mag. Ludvig Henriksen Pontoppidan. Epitafiet er formentlig malet af Næstvedmaleren Hans Lauridsen i 1677/8 i forbindelse med Barbaras andet bryllup.

På epitafiet bærer Barbara en meget flot underhue kreeret af kniplinger, der både giver den ønskede bredde til ansigtet og højde, skabt ved to rækker pibede kniplinger over panden. Overhuen er stor, sort og pyntet med sorte bånd.

De otte døtre bærer lignende hovedsæt yderligere pyntet med røde sløjfer og bånd. Barbara Bacher og hendes døtre er i det hele taget overdådigt klædt i kostbare stoffer og pyntet med alskens smykker. Det er en i øjenfaldende velstand og pyntesyge, vi ser hos Barbara og hendes døtre. Præstekonernes overdådighed var måske medvirkende årsag til luksusforordningen i 1683¹². Her er et par formanende ord til præstefruer og døtre om at rette sig efter de vilkår deres mænd er undergivne.

Den på den tid meget udbredte skik med at få malet portrætter af familien til at hænge i kirken som minde havde taget overhånd. Så meget, at Christian V omkring 1682 ved lov forbød "påmaling af kontrafejer" i epitafier.¹³ Efter den tid er der, (desværre for os), mærkbart færre epitafier med portrætter. Det gør det noget sværere at følge udviklingen i kvindehovedtøjer efter 1690erne.

Fig. 8 Detaljebillede af Barbara Bachers huer. Foto: Dorothy Jones & Erik Fjordside.

¹² Frøsig: 2003, p.25.

¹³ Karin Vestergaard: 2001.

Litteratur:

- Andersson, Eva I.: The white Flemish caps. URL:<http://web.comhem.se/~u31138198/whitecap.html>
- Becket, Frances: *Renæssancens Portrætmaleri*, kbh. 1932.
- Dahl, Camilla Luise & Jones, Dorothy: 1300-tallets krusede hovedduge: Rekonstruktionsforsøg af Dronning Helvegs hoveddug afbildet i Næstved Skt. Peders Kirke. Rekonstruktion: Dorothy Jones. *Work Papers: Tekstiltforskning på Middelaldercentret*, vol. 2. (Red.) Catharina Oksen. Middelaldercentret: Forsøgscener for Historisk teknologi, Nykøbing, 2006.
- Dahl, Camilla Luise: Turban og horn. Kvindehovedtøjer i Norden, ca. 1450-1500. Under trykning. *Danmarks kirker*. Nationalmuseet, Kbh.
- Frøsig, Hanne: Stand og mode. I: *Folk skaber klæ'r - klæ'r skaber folk*. Nationalmuseet, Kbh. 1971, pp. 86-107.
- Frøsig, Hanne: I fløjl eller vadmæl. I: *Dagligt liv i Danmark 1620 - 1720*. Red. Axel Steensberg. Kbh. 1969.
- Frøsig, Hanne: *Præsteklæder - liturgien, præsten, håndværket*. Multivers, 2003.
- Lorentzen, Erna & Thyrring, Ulla: *Folketøj på landet*. Nyt Nordisk Forlag. Kbh. 1977.
- Lorentzen, Erna: *Folks tøj i og omkring Århus 1675-1850*. Den Gamle By, Århus, 1975.
- Lund, E. F. S.: *Danske malede Portrætter*. Bd. I-XII. Græbes Bogtrykkeri, Københan, 1903.
- Nienholdt, E.: Die deutsche Frauenhaube der Frürenaissance. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde*. 2. bd, Neuen Folge, Jhrg. 1926-28, s. 102-107.
- Nienholdt, E. Haubeformen der Spätgotik und Frührenaissance in der Norddeutschen Hansestädten. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde*. 4. bd, Neuen Folge, Jhrg. 1932-34, s. 275-279.
- Troels-Lund, T.: *Dagligt liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*. Bd. 2, Fjerde Bog: Klædedragt. Kbh. 1968.
- Vestergaard, Karin: Hans Lauridsen - en 1600-tals kirkemaler tilpasset samtidens krav og efterspørgsel. I: *Handværk i 2000 år*. Det kongelige Danske kunstakademi. Konservatorskolen 2001.